

Вікторія ЯРЕМЕНКО

**СКЛАД ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ
ГОЛОВНОЇ РОБОЧОЇ ГРУПИ УКРАЇНИ
АЙНЗАЦШТАБУ РЕЙХСЛЯЙТЕРА РОЗЕНБЕРГА
В 1942–1943 рр.**

(за матеріалами ЦДАВО України)

Нацистській окупаційній політиці на території України присвячено чимало праць. За радянських часів вивчалися проблеми соціально-економічних умов життя населення за часів окупації, експлуатації місцевих жителів, нацистського терору тощо. Досить повно висвітлено діяльність евакуйованих з України наукових та культурних закладів. Лишалися маловивченими політика й конкретні заходи нацистів у культурно-освітній сфері, їхні взаємини з українською творчою інтелігенцією, зокрема проблема колабораціонізму науковців. Досить побіжно згадувалося про функціонування нацистського Айнзацштабу (Оперативного штабу) рейхсляйтера Розенберга (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, далі – ERR), організації, що відіграла одну з провідних ролей у проведенні на окупованих теренах політики в зазначених напрямках. Тематичні обмеження радянської історіографії пояснюються загальним розвитком тогочасного дослідницького поля (табування окремих тем, недоступність ряду джерельних матеріалів).

Ситуація змінилась із процесом лібералізації в українській гуманітаристиці: діяльність Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга в Україні, а також стан української культури та науки під час Другої світової війни на окупованій території все більше привертають увагу дослідників¹. З'явилися перші фундаментальні видання з проблеми². Загальновідомо, що синтетична реконструкція окупаційної політики неможлива без ретельного дослідження окремих, більш вузьких і конкретних проблем та явищ. Відтак, важливого значення на сучасному етапі набуває мікроісторія³, що дає можливість розглядати події, явища, процеси всебічно, із максимальним залученням джерел, та робити обґрунтовані висновки. Айнзацштаб рейхсляйтера Розенберга якраз і є одним із надзвичайно важливих мікрооб'єктів дослідження, необхідних як для розуміння, так і для фактичної реконструкції окупаційної політики в культурно-освітній сфері⁴.

Один із напрямів реконструкції діяльності Оперативного штабу – вивчення особистісного фактора, від якого значною мірою залежала ефективність роботи, що проводилася, тобто життя та діяльності співробітників цієї інституції.

Як відомо, в штаті Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга були не лише німецькі, а й українські працівники. Відтак, тема має безпосереднє відношення до проблеми стосунків місцевих жителів із нацистською владою, співпраці німецьких та українських інтелектуалів, а також проблеми оцінки науковців як колаборантів, питання про можливість їх неупередженої дослідницької діяльності. Всі ці аспекти залишаються досить болючими та контроверсійними на рівні побутового історичного мислення. У даній публікації спробуємо наблизитися до їхнього осмислення, принаймні про-

демонструвати наявність необхідних документальних даних для цього.

На прикладі Головної робочої групи України (Hauptarbeitsgruppe Ukraine, далі – HAG)⁵ можна розглянути, хто саме забезпечував функціонування Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга (насамперед – виконання наукових завдань, а також технічну роботу), з'ясувати принципи добору співробітників, їхню компетенцію, характер виконуваних завдань, зміни в особовому складі впродовж 1942–1943 рр.

Комплекс документів, які дозволяють реконструювати склад персоналу Айнзацштабу, міститься у фонді 3676, Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга, що зберігається у ЦДАВО України. Серед них важливе значення мають: анкети співробітників робочих груп (Fragebogen für die Personalakten in den Arbeitsgruppen) та заяви (Erklärung), що обов'язково додавалися до них; листки відряджень (Vergleichsmittelung); спеціальні посвідчення (Sonderausweis); заяви про надання відпусток (Urlaubsantrag); лікарняні виписки (Entlassungsschein); звіти про особовий склад (Personalstandsbericht, Personalveränderungsbericht). Усі зазначені документи являли собою стандартні бланки з відповідною інформацією. Анкети містили такі рубрики: ім'я й прізвище, дата і місце народження, сімейний стан, громадянство, домашня адреса, адреса місця виконання службового завдання (Einsatzort), дані про особу, якій мали надіслати повідомлення в разі нещасного випадку, остання виконувана робота, знання мов (повне та часткове), особливі фахові знання, попередня службова посада на батьківщині, членство у НСДАП, військовий ранг, вид і номер документа, що посвідчував особу, дата вступу на службу, робота, що виконувалася для Айнзацштабу, зондерштаб, до якого зараховувався співробітник. У заяві, що додавалася до анкети, під стандартним надрукованим текстом ставився лише підпис. Текст був підпискою про нерозголошення інформації, яка поширювалася в рамках ERR, а також засвідченням згоди на суворе покарання у разі недотримання цього зобов'язання, що прирівнювалося до зради батьківщини. Окрім анкет стандартної форми, заводилися подібні за змістом запитальники, які не мали визначеної назви. До них вносилися також дані про дітей, конфесійну приналежність, відпустку.

Анкети заповнювалися після прибуття до місця служби. Доцільно розглянути їх побутування на прикладі справ співробітників Головної робочої групи України. Документи склалися в Києві. Анкети використовували переважно для німецького персоналу. Втім, мають місце випадки, коли їх заповнювали місцеві співробітники, етнічні німці (фольксдойче), представники інших національностей, які прибували на роботу до HAG.

Для місцевих співробітників найчастіше використовувались анкети скороченого вигляду: не було даних про військовий обов'язок, членство у НСДАП, домашню та службову адреси, але обов'язково зазначалася конфесійна приналежність особи.

Поряд з анкетами, документами, які широко представлено у згаданому фонді, є додатки до особового листка (Meldung zum Personalstammblatt). Вони містять ряд рубрик: ім'я, прізвище, відомості про військовий обов'язок, персональні дані (ріст, статура, колір очей та волосся тощо), відомості про перенесені захворювання, відпустки та ін. Як правило, до додатка вносилися лише ім'я, прізвище, інформація про відпустки та захворювання. Тільки у

двох випадках відомо про заповнення рубрики з персональними даними⁶.

Листки відряджень обов'язково містили службову печатку та підпис службової особи. Окремо зазначалося, куди подавався документ (до керівництва штабу, до Головної робочої групи). Крім імені та точного зазначення терміну й тривалості відрядження, вказувалися також окремі дані про його фінансування й обґрунтування виду та мети. Важливим документом – перепусткою для службових поїздок – було також особливе посвідчення D (Sonderausweis D).

Додаткові відомості для вивчення особового складу Айнзацштабу містять заяви про надання відпусток (у них зазначались ім'я, сімейний стан, кількість дітей, домашня адреса, дата останньої відпустки, бажане місцеперебування у відпустці, дні, необхідні для поїздки, підписи тих, хто схвалює та дозволяє) та лікарняні виписки із зазначенням діагнозу та тривалості хвороби.

Звіти з особового складу поділяються на дві групи: 1) дані про нього на певний час; 2) зміни, що відбулись у ньому протягом певного терміну. Ці звіти подавалися до керівництва штабу в Берліні. Усі закордонні службові інстанції, якими вважалися головні робочі групи та робочі групи, були зобов'язані раз на місяць повідомляти про свій особовий склад (донесення складалися станом на перше число кожного місяця, вперше – 15 червня 1942 р.) та двічі на місяць – про зміни в ньому (вперше звітувалися за другу половину червня 1942 р.). До донесення про особовий склад включалися відомості про співробітників “для загального використання”, представників зондерштабів, технічний і допоміжний персонал. Окремою графою подавалися зведення про місцевих співробітників (прізвище, ім'я, дата народження, вид діяльності, дата вступу, домашня адреса – для першого повідомлення про особу)⁷. Однак, як свідчать документи, ще до 15 червня маємо два звіти – станом на 1 травня та 1 червня 1942 р. – у вигляді таблиць. Окрім даних по Головній робочій групі України, вони містять також інформацію робочих груп західної (центр – Київ), південної (Херсон) і східної (Дніпропетровськ) України та Криму (Сімферополь)⁸.

Звіт, складений 15 червня 1942 р., інформує про співробітників Головної робочої групи України. Дані по організаційному відділу розподілялися по пунктах: керівник, заступник, каса, адміністрація, секретарка. Далі перераховувалися співробітники зондерштабів, кур'єри та водії⁹.

Звіт станом на 1 жовтня 1942 р. має іншу форму. Першу рубрику, як і попереднього місяця, відкриває донесення по організаційному відділу, що включає в себе підпункт стосовно робочої групи Києва. Наступною йшла рубрика про співробітників “загального використання”, які поділялися на наукових співробітників, перекладачів, друкарок. Далі були названі працівники зондерштабів і картотеки, фотографи, водії, перекладачі, а також місцеві співробітники¹⁰.

Загалом чисельність співробітників за час звітності (травень 1942 р. – жовтень 1943 р.) коливалася в межах від 12 до 42 осіб. Для підрахунків не бралися до уваги відомості про місцевих співробітників та не включалися завдання по робочих групах, що почали додаватися до звітної документації з липня 1943 р.

Звіти, що стосувалися змін в особовому складі, включали в себе постійні пункти (з часом простежуються деякі незначні варіації): 1. Вибуття

співробітників (відкликання, службові переміщення, хвороби, початок відпусток, звільнення); 2. Прибуття (від керівництва штабу, переведення з інших робочих груп, повернення після хвороби, з відпустки). Сюди ж могли додаватися дані про персонал з місцевого населення. Поряд з іменами вказували, як правило, службовий ранг, а при потребі – дату та місце переміщення.

Від липня 1943 р. документи почали оформляти по-іншому¹¹. До донесення про особовий склад стали включати також зміни, що відбувалися впродовж місяця. Останній виявлений звіт датується 8 грудня 1943 р.

Із 15 червня 1942 р. по травень 1943 р. включно документація подавалася, як правило, за півмісяця. Однак були й винятки: йдеться про звіти щодо змін в особовому складі від 16 жовтня по 15 листопада 1942 р.¹², від 1 грудня 1942 р. по 15 січня 1943 р.¹³ та від 16 січня по 15 лютого 1943 р.¹⁴ Звіти з червня по листопад 1943 р. включно подавалися щомісячно (як уже зазначалося, змінилася форма звітності).

Дані про відкликання співробітників приводять до висновку про поодинокість подібної практики – таких осіб налічувалося 20 (за 1942 р. – 9, за 1943 р. – 11). Про трьох співробітників зазначено, що їх відкликали до Вермахту¹⁵, а про десятих – до Берліну¹⁶. В решті випадків просто зазначаються імена відкликаних.

Службових переміщень за звітний період нараховано 169. Для перших місяців, за які маємо інформацію, такий рух нехарактерний: з червня по середину вересня 1942 р. лише 1 особа. Найбільша кількість службових переміщень припадає на вересень–жовтень 1943 р. У вересні було здійснено 17 службових переміщень в межах округу та 31 – поза ними¹⁷. У вересні загалом зафіксовано 30 таких випадків¹⁸. Це пояснювалося, очевидно, наближенням лінії фронту.

Донесення про стан та зміни у складі персоналу за вересень 1943 р. подавалися вже з Трускавця (12 жовтня), за жовтень та листопад – із Моршина, куди перемістився склад Головної робочої групи України. У жовтні з Києва до Трускавця виїхав організаційний відділ на чолі з Георгом Антоном, його заступником Прокшем, секретаркою Еллі Рессін та іншими (8 осіб). 25 жовтня було розпочато переміщення з Трускавця (1 особа виїхала до Кракова), а 30 жовтня – загальний переїзд на чолі з Антоном до Моршина (15 чоловік). У листопаді масових переміщень не спостерігалось.

Загалом, документація про особовий склад дозволяє простежити зміни, що відбувалися в окремих структурних підрозділах Айнзацштабу, а також уточнити окремі анкетні дані співробітників.

Важливим джерелом для вивчення діяльності співробітників є передусім їхні анкети. Серед документів Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга виявлено загалом 200 анкет. Вони фіксують дані про наукових співробітників, перекладачів та технічний персонал. Досить часто в документах фігурує термін *Mitarbeiter für den allgemeinen Einsatz*. Під цю категорію могли підпадати як окремі наукові співробітники, так і перекладачі, друкарки та ін. Серед анкетованих працівників виявлено 24 особи, віднесені до неї, у тому числі 1 перекладач, 1 друкарка-стенографістка та 10 наукових співробітників. Для решти (11 чоловік) рід занять не встановлено. Терміном “співробітник загального використання” позначали осіб, які збирали інформацію, а до “наукових співробітників” відносили тих, хто провадив її

огляд та наукове опрацювання¹⁹.

Працівниками зондерштабів²⁰, які входили до структури робочих груп, були висококваліфіковані фахівці – доктори наук, професори. У межах Айнзацштабу працювали 11 зондерштабів, які охоплювали майже всі сторони науки та культури, виконували роль своєрідних інтелектуальних центрів, на відміну від зондеркоманд як організаційних і виконавчих осередків.

Серед розглянутих документів нами виявлено дані на 72 наукових співробітника Головної робочої групи України Айнзацштабу рейхслайтера Розенберга, з них 35 – із науковим ступенем (30 чоловіків і 5 жінок)²¹. Відтак, можна твердити про розмитість меж категорії “наукові співробітники”: поряд із титулованими фахівцями сюди ж відносили й осіб без ступеня. Певною мірою це пояснюється характером завдань, що виконувалися ними. Розгляд основних характеристик дає можливість проаналізувати вік наукових співробітників, їхню національність, посаду в штабі, членство у НСДАП та ін.

Можна з певністю твердити про членство у НСДАП 37-ми співробітників (було розглянуто 72 анкети). З них один позначений як “відповідальний” (Anwörter)²². У переважній більшості це особи старші за 30 років. Про особливе чи привілейоване становище членів НСДАП у порівнянні з іншими науковими співробітниками не йдеться. За документальною інформацією це не простежується.

Щодо національної приналежності, то, природно, більшість становили імперські німці. Збереглися дані про двох фольксдойче, один із яких був громадянином Швейцарії²³. Серед анкетних даних співробітників зондерштабу “Давня історія” зустрічаються матеріали і про двох науковців, що за національною належністю позначені як “угорський гість” (ungarischer Gast). Це доктори Таган Галіндсан²⁴ та Ласло Негі²⁵. Професор Сергій Кисель-Киселевський фігурує як фольксдойче (народився в Румунії) і “переселенець” (Umsiedler)²⁶.

Наукові співробітники, анкети яких розглянуто, були фахівцями в різних галузях науки. Серед них – історики (насамперед фахівці з давньої історії), мистецтвознавці, архіваріуси, бібліотекознавці. Ці галузі, з огляду на спрямованість діяльності Айнзацштабу, були повною мірою забезпечені фахівцями. Зустрічаються й дані про філософів, психологів, біологів та ін.

Проблеми, над якими працювали німецькі дослідники, мали переважно ідеологічне спрямування, зокрема стосовно ідеологічного супротивника – Радянського Союзу (доктор Томсон – “Роздуми про радянську політику в мистецтві”²⁷, доктор Вілл – “Структура ЦК та його органи”²⁸, доктор Вундер – “Євреї та більшовизм”²⁹, роботи, присвячені радянській педагогіці³⁰, та ін.). Проводилися й наукові дослідження з практичною метою, наприклад розроблення анкет для підприємств України (Запоріжжя, Харків, Дніпропетровськ)³¹, геологічні та етнографічні дослідження³². Робилися спроби історичного обґрунтування впливу германського фактора на Сході. У 1942 р. Айнзацштаб доручив ряду кваліфікованих фахівців дослідити германські й німецькі впливи на культуру народів Сходу (Ostland)³³. Серед авторів, які долучилися до написання роботи, був професор із Відня доктор Артур Габерландт, який подав загальну характеристику історичних досліджень, стан і методологію етнологічного дослідження на

Сході. Вчений зосередив увагу на нордичному та німецькому культурних впливах на матеріальну культуру, ручні вироби та народне мистецтво. Професор із Данціга Герман Флепс дослідив західні, північні й східно-германські відмінності в будівництві дерев'яних споруд. Хайнц Бьоніш з Берліна дослідження “Сільські будинки і форми дворів, їх упорядкування в загальноєвропейському будівництві жител” присвятив впливу більшовизму на народну культуру та етнологічні дослідження, а також висвітлив спробу заснування в Сімферополі етнографічного інституту³⁴. До цієї роботи долучилися доктор Александр Редліх з Риги, доктори Северин Єнсен, Карл Хайдінг, Ганс Штробель, Ернст-Отто Тіле, професори Карл Шпіс з Берліна та Вальтер Андерсон з Кенігсберга, доктор Карл Рупрехт із Зальцбурга, професор Лутц Максенсен із Позена³⁵. На основі досліджень було видано працю “Германський спадок на Сході”.

Крім надання замовлень окремим особам, Айнзацштаб доручав робочим групам на Україні розроблення відповідних тем, серед яких провідне місце посідала радянсько-більшовицька тематика. Поряд з темами пропагандистського характеру, робилися спроби висвітлити наукове життя в СРСР, у результаті чого з'явилися праці “Роль науки в розвитку продукції СРСР”, “Бібліотекознавство в СРСР”. Розглядалося становище різних професійних і соціальних груп, а також становище жінки та шлюб на теренах Радянського Союзу³⁶.

Окрему групу становлять роботи, запропоновані для розроблення робочою групою Криму. Більшість тем мають етнографічне спрямування, стосуються дослідження історії кримських “автохтонів”. Отже, тут також ідеться насамперед про вивчення німецькою стороною свого “ідеологічного супротивника”.

З документів, що відклались у результаті діяльності Айнзацштабу, випливає, що дослідженнями займалися не лише німецькі вчені. До вирішення своїх завдань, зокрема написання праць ідеологічного спрямування, Айнзацштаб залучав компетентних осіб з окупованої території.

Серед працівників, дані про вік яких були з'ясовані, зафіксовано 22 науковці, що були старшими за 40 років (станом на 1942 р.). Особи віком 30–40 років представлені 28-ма науковими співробітниками. Осіб до 30-ти років налічувалося шість. До останньої вікової категорії у більшості випадків належали студенти відділення міжнародних відносин, яких було задіяно в штабі лише на короткий термін, наприклад на час канікул (Ferienersatz). Більшість наукових співробітників – чоловіки: із 72-х осіб лише 9 жінок.

Функціонування Оперативного штабу забезпечували також працівники нижчих ланок – технічні співробітники*. Більшість справ архівного фонду про цих осіб теж об'єднано під назвою “Технічні співробітники” (класифікація вітчизняних архівістів³⁷). До цієї категорії можна віднести водіїв, касирів, бухгалтерів, фотографів, друкарок, стенографів та ін. До окремої групи належать перекладачі, про що піде мова далі.

Для з'ясування чисельного та якісного складу технічного персоналу Айнзацштабу було використано документи фонду рейхслайтера Розенберга³⁸. Документи про “технічних співробітників” – це повідомлення, доручення, особисті записи працівників, матеріали по результатах робочих відряджень, анкети, характеристики тощо. Рівень наповнення даними стосовно різних співробітників неоднаковий: від кількох коротких рядків до великих блоків

інформації.

В опрацьованих основних документах віднайдено інформацію про 62 особи, включаючи і членів управління, що належали до технічного персоналу Айнзацштабу. Функції більшості працівників не були чітко визначеними і розглядалися на місці керівництвом штабу залежно від потреб та можливостей. Як правило, жінки працювали на посадах секретарок, перекладачів, стенографісток, друкарок. Зустрічаються також фотографи, касири. Віковий діапазон працівників був досить широким. Співробітники даної категорії досить часто обіймали посади, що не відповідали їх попередній спеціальності. Мали місце й випадки, пов'язані з підвищенням кваліфікації співробітників. Так, Гелена фон Айнзідель, що до роботи в штабі діловодом³⁹ працювала секретаркою, часто виконувала журналістську роботу в газеті “Deutsche – Ukrainische Zeitung”⁴⁰, висловила бажання виїхати до Німеччини і скласти екзамен на редактора (її попередня освіта була пов'язана з видавничою справою). У документах також є дані щодо “загального співробітника” (чіткі вказівки щодо виконуваної в Айнзацштабі роботи відсутні) Макса Шока. Його направляли від штабу на сім місяців для підвищення кваліфікації до Зальцбурга⁴¹. Вказувались також особливі фахові знання Макса Шока: народознавство та давня історія. Даних про те, як використовувалися набуті співробітниками знання після проходження підвищення кваліфікації, в документах не віднайдено.

Щодо вікових показників співробітників наявні такі дані: вік після 40 років мали 14 осіб, від 30 до 40 – 20, 19 осіб були молодшими за 30 років. Чисельність чоловіків та жінок серед технічного та допоміжного персоналу, за наявними даними, виглядає приблизно однаковою. Більшість із них були німцями.

Документи фонду дають уявлення про відносини із технічними працівниками Айнзацштабу⁴².

Важливу роль в Айнзацштабі відігравали перекладачі. У документах Головної робочої групи України виявлено інформацію про 36 осіб, у т. ч. 15 місцевих жителів (включаючи 6 фольксдойче).

Для претендента на посаду перекладача найважливішим було знання мов. Перевага надавалася тим, хто володів мовою окупованої території. Тому до цієї роботи залучали й деякого із місцевих жителів (за умови достатнього знання німецької)⁴³. Деяких перекладачів названо в документах “загальними співробітниками” (allgemeine Mitarbeiter), інших – “науковими співробітниками” (wissenschaftliche Mitarbeiter).

Уявлення про критерії, які відігравали найвагомішу роль при прийнятті на посаду перекладача Айнзацштабу, дає, серед іншого, характеристика цих співробітників, зокрема Еріха Гіннерікса.

У штабі Гіннерікс використовувався як для усних, так і письмових перекладів (Übersetzer und Dolmetscher). У характеристиці, даній на нього Рудольфом⁴⁴, зазначається, що роботу він виконував добре, мав талант до мов, а, окрім того, ще й володів винятковою пам'яттю, що, звичайно ж, сприяло швидкому осмисленому перекладу. Як свідчать анкетні дані, перекладач, окрім професійного володіння мовами, відзначався ще й іншими непоганими загальними знаннями, що, звичайно, також сприяло якісному виконанню перекладів. Це відзначено і в характеристиці. Бралось до уваги й те, що перекладач мав добрі знайомства і міг рекомендувати українських

учених для роботи.

Серед негативних якостей Гіннеріхса названо імпульсивність, що нерідко заважало йому доводити розпочату справу до кінця, а також переоцінку другорядних, незначних моментів.

Фольксдойче Євгенію Домбровську було залучено до перекладу архівних документів⁴⁵. До уваги бралось, що вона добре володіла російською та українською мовами, хоча з німецькою були певні проблеми (особливо щодо письмового мовлення). Проте, не всі перекладачі були задоволені тим колом зайнятості, яке надавалося їм Айнзацштабом. Це засвідчують документи. Так, Євген Бороновський був переконаний, що його знання окупованої країни та зв'язків в умовах тотальної війни використовуються недостатньо (він працював лише як перекладач)⁴⁶.

Серед перекладачів переважали люди старші за 40 років (23 особи), вік від 30 до 40 років мали двоє осіб, а до 30 – 9. У двох анкетах вік не вказано. Із 11-ти німецьких перекладачів 5 входили до НСДАП.

Загалом, документи свідчать, що наукові співробітники забезпечували виконання основних завдань Айнзацштабу: облік, нагляд та наукове опрацювання різноманітного “культурного” матеріалу окупованих територій. Зрозуміло, що подібну роботу могли доручати лише фахівцям високого рівня. При доборі технічного та допоміжного персоналу для Айнзацштабу керівництво керувалося передусім нагальними потребами. Найвірогідніше, такі критерії, як віковий показник (у межах розумного), чоловічий чи жіночий фактор, а також попереднє місце роботи, не були вирішальними. Увага зверталася насамперед на реальні знання та вміння людини. Можна припустити, що для жінок суттєвим був їх цивільний стан (неодружені), але, можливо, жінки, обтяжені сімейними обов'язками та вихованням дітей, не претендували на посади в Айнзацштабі (зокрема, німкені). Згідно з документами, персонал міг міняти напрямки своєї діяльності в штабі залежно від можливостей особи та потреб штабу. Щодо інцидентів, що траплялися зі співробітниками, то це явище не було поширеним. Відносно ж наукових співробітників таких даних не зустрічаємо взагалі. Однак це не дає підстав стверджувати про відсутність такої практики щодо цієї категорії працівників Головної робочої групи України. Перекладачів варто розглядати як окрему групу працівників, при доборі якої орієнтувалися передусім на знання мов (як правило, російської та німецької). Важливим моментом було орієнтування особи в матеріалах, що потребували перекладу. При доборі працівників, загалом, дотримувалися вимог їхньої лояльності до нацистського режиму.

Маємо надію, що наведена вище інформація стане у нагоді для подальших студій з питань діяльності цієї організації, оцінки її характеру та спрямування.

¹ Щодо діяльності Айнзацштабу див., зокрема: *Себта Т.* Київська частина матеріалів Айнзацштабу рейхслайтера Розенберга // *Архіви України.* – 1997. – № 1–6. – С. 53–73; *Її ж.* Документи рейхслайтера Розенберга про діяльність в Україні бібліотек під час нацистської окупації (1941–1944) // *Наукові записки.* – К., 1999. – Т. 4. – С. 398–413; *Її ж.* Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки другої світової війни. – Дис... кандидата іст. наук. – К., 2000; *Зинич М.* Деятельность Оперативного штаба Альфреда Розенберга по вывозу куль-

турных ценностей из СССР // Отечественная история. – 1999. – № 4. – С. 161–169; Дубровіна Л. А., Малолетова Н. І. Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих територій у 1941–1943 рр. і формування Східної бібліотеки і Центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині // Пам'ятки: Археогр. щоріч. – 2003. – Т. 4. – С. 46–69; Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга в галузі обліку, опису та конфіскації бібліотечних фондів на території рейхскомісаріату України (1941–1944) // Бібліотечний вісник. – № 4. – 2005. – С. 23–38; *Її ж.* Деятельность зондерштаба “Наука” Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга по конфискации ценностей научных учреждений Украины (1941–1943) // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: Научно-практический и теоретический сборник. – Выпуск 3. – К.: НБУВ, 2005. – С. 298–316; *Її ж.* Документи Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга як джерело з історії вивчення нацистами окупованих східних територій (1941–1944) // Архіви окупації. 1941–1944. Т. 1. – К., 2006. – С. 860–871.

² Бібліотеки Києва у період нацистської окупації Києва (1941–1943). Дослідження. Анотований покажчик. Публікація документів. – К., 2004; Оперативный штаб рейхсляйтера Розенберга в Киеве: культурная политика и грабительская деятельность Третьего рейха в оккупированной Европе: Справочник-указатель архивных документов / Авт.-сост.: Наталия Кашеварова, Нина Малолетова. НАН Украины. Национальная библиотека Украины им. В. И. Вернадского; Государственный комитет архивов Украины. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины. – К., 2006 (друкується).

³ Щодо проблем мікроісторії див.: Гренди Э. Еще раз о микроистории // Казус. – М., 1996. – С. 291–302; Бессмертный Ю. Л. Коллизия микро- и макроподходов // Историк в поиске: Микро- и макроподходы к изучению прошлого. Доклады и выступления на конференции. – М., 1999. – С. 10–30; Леві Дж. Про мікроісторію // Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка. – К., 2004. – С. 122–148.

⁴ Ця структура була створена спочатку для окупованих німцями західних областей після завершення Французької кампанії, внаслідок якої були захоплені Люксембург, Голландія, Бельгія та Франція. Після початку війни вона трансформувалася на “Айнзацштаб рейхсляйтера Розенберга для окупованих східних областей”. Управління штабу знаходилося в Берліні (з 1943 р. було перенесене до Ратібора через загрозу бомбардування). Його працівники збирали та опрацьовували матеріали про “ідейних противників націонал-соціалізму”, організовували написання у пропагандистських цілях аналітично-інформаційних праць (до чого залучалось і населення окупованих областей).

⁵ Головна робоча група України контролювала територію Східної та Південної України, Криму, південних областей Росії та налічувала 5 робочих груп, 10 зондеркоманд і 1 філію у Кракові.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 3, спр. 22, арк. 20; оп. 1, спр. 104, арк. 16.

⁷ Там само, спр. 230, арк. 16.

⁸ Там само, спр. 87, арк. 81–82.

⁹ Там само, арк. 80.

¹⁰ Там само, арк. 59.

¹¹ Там само, арк. 19.

¹² Там само, арк. 53, 54.

¹³ Там само, арк. 47–48.

¹⁴ Там само, арк. 39, 40.

¹⁵ Там само, арк. 55, 77.

¹⁶ Там само, арк. 1а, 4, 10, 63, 74.

¹⁷ Там само, арк. 7.

¹⁸ Там само, арк. 4, 5.

¹⁹ Там само, арк. 65.

²⁰ Зондерштаби, які організаційно знаходилися в рамках окремих галузей науки та культури, діяли в структурі Айнзацштабу і підпорядковувалися його Управлінню. Наприклад, один із найдавніших зондерштабів – художнього мистецтва (Sonderstab Bildende Kunst) був створений у вересні 1940 р. для здійснення т. зв. “акції М” – збереження та обліку на території окупованих західних країн предметів мистецтва, залишених власниками, головним чином євреями, які втекли від нацистського терору. До його завдань входили виявлення та збереження від пограбування художніх колекцій, а також їх наукове опрацювання і відбір для вивезення до Німеччини (див.: ЦДАВО України, ф. 3674, оп. 1, спр. 3, арк. 347–348).

²¹ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 102–104, спр. 222–224; оп. 3, спр. 6, 10, 12, 14–16, 22, 27, 31, 32, 35, 39. Далі при наведенні загальної чисельності та встановленні співвідношень використовуємо дані, які взято з цих справ.

²² Там само, оп. 3, спр. 12, арк. 8.

²³ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 222, арк. 71.

²⁴ Там само, спр. 104, арк. 28–29.

²⁵ Там само, спр. 30, арк. 23–26.

²⁶ Там само, спр. 102, арк. 81.

²⁷ Там само, спр. 13, арк. 5–24.

²⁸ Там само, спр. 16, арк. 55.

²⁹ Там само, арк. 77–140.

³⁰ Показовим є приклад із доктором Карлом Ціммерманом Він опрацював радянську педагогічну літературу (навчальні плани, підручники, педагогічні журнали, дослідницькі методики). Користуючись зібраними даними, вчений написав роботу про “біологічні дослідження в більшовицькій школі”. Особливу увагу він приділив дослідницькому напрямку в радянській біології “Мічурін – Лисенко” (там само, оп. 1, спр. 104, арк. 309–314).

³¹ Там само, арк. 64, 71, 74.

³² Там само, арк. 300.

³³ Там само, спр. 30, арк. 22–23.

³⁴ Там само, арк. 34.

³⁵ Там само, арк. 22–23.

³⁶ Там само, спр. 16, арк. 11, 47, 145.

³⁷ Там само, ф. 3676, оп. 3.

³⁸ Там само, спр. 222–224, оп. 3, спр. 1–47.

³⁹ Там само, оп. 3, спр. 1, арк. 6.

⁴⁰ Там само, арк. 1.

⁴¹ Там само, оп. 1, спр. 224, арк. 52.

⁴² Див., наприклад: там само, спр. 222, арк. 148, 153; оп. 3, спр. 5, арк. 4.

⁴³ Там само, арк. 354–355; оп. 3, спр. 21, арк. 26.

⁴⁴ Там само, арк. 9.

⁴⁵ Там само, арк. 354.

⁴⁶ Там само, арк. 114.

* Термін “технічний співробітник” у документах, як правило, не фігурує, подеколи зустрічається визначення “загальний співробітник” (“allgemeine Mitarbeiter”). Ми вживаємо це означення для зручності.

